

KLASİK DÖNEM OSMANLI DÜŞÜNÇESİ

Osmanlılarda Düşünce Hayatı ve Felsefe

Hazırlayan ve Sunan
Öğr. Gör. Mustafa SARP

1-Osmanlı Düşüncesinin Oluşumu ve Yapısı

Felsefe deyince ne anlaşılmalıdır

Kant → “kendisini akla dayandıran sebeplerle meşrulaştırma amacı ve iddiasına sahip olan her türlü düşünce etkinliği felsefidir”

Gözlem- Deney- Sezgi ve çeşitli akıl yürütmeler.

Akli bir faaliyet ve sistemli bir temellendirme gerektirmektedir.

Felsefi Düşüncenin Şartları

- Belli bir rasyonellik
- Fikri bir zemin ve hür bir ortam
- Felsefeyi bilen ve üreten zihinler
- Düşünce geleneği
- Destek
- Fikri bir tavır, bakış açısı
- Felsefeyi temellendir gayreti

Olması gerekir

Soru: Osmanlı Fikir Hayatında bu dinamikler var mıydı?

Osmanlı devleti,

Selçuklu devletinin coğrafi, fikrî, ilmi ve kültürel mirası üzerine kurulmuştur.

Anadolu Selçukluları da İran Selçuklularının,

İran ve diğer İslâm topluluklarının kültür ve fikir mirasından istifade etmişlerdir.

Osmanlı fikir hayatında

Bu mirasta sağlam bir dinî inanç, bu inançtan destek alan bir dünya görüşü;

dolayısıyla evrene, tabiata, insanlığa iyimser bir bakış,

idare ettiği farklı grup ve toplulukları Allah'ın bir emaneti olarak görme;

dünyayı, varlıkları ve hayatı yorumlayıp onlara bir anlam kazandırma anlayışı mevcut idi

İslâm'dan önceki dönemlerde

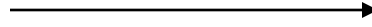
Tanrı-âlem,

Tanrı-insan,

evren-insan

insan-toplum,

insan-devlet ilişkileri hususunda geliştirilmiş
ve pratikleştirilmiş yorumlar vardı;

Gök Tanrı, hükümdara kut verir;
güç verir, destek verir, saltanat
verir, onu kollar.

Hükümdardan da dünyaya
nizam vermesini ister.

Yapmaza Tanrı emaneti geri
alır.

Rasyonelliğin Varlığı ve Nasıl Bir Rasyonellik Olduğu

S
O
R
U

Osmanlı düşünürleri, yazılarında ve fikir eserlerinde akla nasıl bakmışlardır?

Akla yer vermişler midir? Verdilerse ne derece yer vermişlerdir?

Akıl üzerine konuşmanın iki yönü vardır:

Ontolojik

aklın: mahiyeti (neliği),
yapısı,
varlıklarla ilişkisi,
varlıklar içindeki yeri ve
önemi üzerine konuşunca meselenin
ontolojik yönü öne çıkar.

Epistemolojik

Aklın güçleri, ilkeleri, işleyişi gibi
konular üzerine konuşunca
meselenin bilgisel yönü öne çıkar.

Osmanlı rasyonelliği:

İslâmî düşünce geleneği içinde, ilhamını İslâm dünyasında gelişen rasyonellikten almıştır.

Bu rasyonellik, aklın işleyişini ve faaliyetlerini ontolojik bakımdan derinleştirerek metafizik yönden garanti altına almak isteyen bir rasyonelliktir

Yazıcıoğlu Muhammediye adlı eserinde Haddise dayandırarak şöyle diyor:

“ilk yaratılan varlık akıldır. Ondan daha değerli bir şey yaratılmamıştır. Çünkü Yaratıcı, akılı yaratınca senden üstün bir şey yaratmadım, seninle bileneceğim, seninle inkâr edileceğim, seninle bana ibadet edilecek demiştir”

Akıl:

ontolojik kaynağı itibariyle İslâm düşünürlerince aşkınlaştırılmış, onun hakikati, yaratılıştaki objektif varoluşu ve yeri, insan tarihindeki meşru statüsü/hakkındaki hüküm, Leibniz ve benzerlerinde olduğu gibi, aşkın bir temele dayandırılmıştır.

Bu akıl, el-Kindî'den, Fârabî'den, İbni Sina'dan, İbni Rüşd'den geçerek Yunan düşüncesinin tesiriyle felsefî bir muhteva kazanmış; Gazzalî ile kalamî akıl da felsefileştirilmiş, Razî ile kalamî aklın felsefileşmesi zirveye ulaşmıştır.

Osmanlı düşünürlerinin ortaya koydukları akıl bu akıldır.

Fakat bu akıl, artık eski klasik ve teorik akıl değil, daha çok pratik hayata ve uygulamalara yönelmişliği ağır basan bir akıldır

Osmanlı rasyonelliği Batı Rasyonelliğinden farklıdır.

Batı Rasyonelliği → indirgemeci ve basitleştirici ve ayrıştırıcı bir yapıya sahiptir

Osmanlı Rasyonelliği → Tevhid esasına bağlı bir yapıdadır.

Aşkınla bağlantılar kurabilen,
yaşanan uygulanan ve kemale eren bir yapıdadır.

“Zıddı söylenemeyecek hiçbir şey yoktu” ilkesini benimseyen bir özelliktedir.

Böylece akıl esneklik özelliği kazanır.

“Hristiyanlığın Aklîliği” diye kitap yazan aydınlanmanın büyük filozofu John Locke

Aklın nuru da tıpkı vahyin nuru gibi, Tanrı ’nın bir armağanıdır.”, “Aklımız Tanrı ’daki küllî akla uygundur. İki arasında ki fark, bir damla su ile okyanus yahut daha doğrusu sonlu ile sonsuz arasındaki farka benzetilebilir” diyen Leibniz

Akıl tutkuların yalnızca bir kölesidir ve öyle olmalıdır ”, uAkıl tek başına hareketi oluşturamaz veya iradeye sahip olamaz” Hume

İmana yer açmak için bilgiyi bir tarafa bıraktığını söylen KANT

Malebranche, Berkley, Schleiermacher gibi mesleği papaz olan, Hegel, Fichte, Schelling gibi teoloji mezunu filozofları

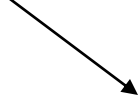
Tann'ı felsefesinin temeline alan K. Laspers

Teoloji olmasaydı, bir şey yapamayacağını beyan eden
Heidegger

Akla Veda" diye kitap yazan Feyerabend

Osmanlıda Felsefi Bir Tavır Var mıydı?

Felsefi Tavır?

- Akli düşünme
- Mantıklı olma
- Katı ve dogmatik davranmama
- Başka fikirlere hoşgörölü ve saygılı olma
- Sorgulayabilme
- Tenkitçi ve tartışmacı olma
- İnatçı olmama
- Doğru ve yanlış kabul edebilme

Goethe → “müslümanlar “ Zıddı söylenmeyecek hiçbir şey yoktur.” önermesiyle düşüncelerine başlamaktadırlar” der
bu felsefi bir tavidir.

Fatih'in felsefe meclisleri kurması ve burada çeşitli felsefe problemlerini tartışması felsefi bir tavidir. Tahafit yarışması açması buna örnektir.

Hocazadenin Tahafütünü yazarken kendisini herhangi bir görüşe bağlı saymayacağını beyan etmemesi felsefi bir tavidir

Ali Tusi Kitab-ı Zuhur eserinde filozoflarla tartışmanın faydasına inanmıştır. Eserini başında:

“

- Doğruluğu kesin olmayan Őeylere kitabında yer vermeyeceğim
- Őüpheli ve problem olmayan Őeylere itiraz yapmayacağım
- Taassup isteğine uymayacağım
- Doğruları söylemekten sapmayacağım

”

Katip elebinin döneminde problemleri eleştirmesi ve bu eleştirilere önem verilmesi felsefi bir tavrın hakim olduğunu göstermektedir.

Felsefeye Karşı Tavr Var mıydı?

Kadızade Mehmer Efendi

“ Kelam-ı Felsef, Fülse değer mi, akıllı bir sarraf ona baş eğer mi”
Felsefe söz mangır eder mi

Nabi

“Hükmet ü felsefeden eyle hazer
Evliya nüshasına eyle nazar”

FELSEFE PROBLEMLERİNİN POPÜLER HALE GELMESİ

Osmanlıda varlık, bilgi, dil, ahlâk ve mantık felsefeleri ön plandadır

Osmanlı düşünürleri sadece yüksek seviyede felsefe ile uğraşmamışlar, bunun da ötesinde felsefî düşüncelyi popöler bir hale getirmişlerdir

Osmanlıda felsefeyle ilgili eserler, umumiyetle Arapça yazılmıştır

Tartışma adâbı ile ilgili yüzlerce risale ve kitap yazılmıştır.

Felsefe meselelerini ele alan eserler, manzum (şiiir şeklinde aruz veznimle ve kafiyeli) olup, geniş halk tabakalarına hitap eden eserlerdir.

Bunlardan en önemlisi ve en genişi Aşık Paşa (öl. 1332)'nın **“Garipname”sidir,**

10592 beyitlik bu hacimli ve çok değerli eserdeki felsefî fikirlerin tahlili bir kitap olabilir

Bunun yanında önemli örnekler olarak Őu eserler verilebilir.

- Ahmedî'nin "İskendemame"si,
- Yazıcıoğlu Muhammed'in "Muhammediye"si,
- Süleyman Çelebi'nin "Mevlid"ini

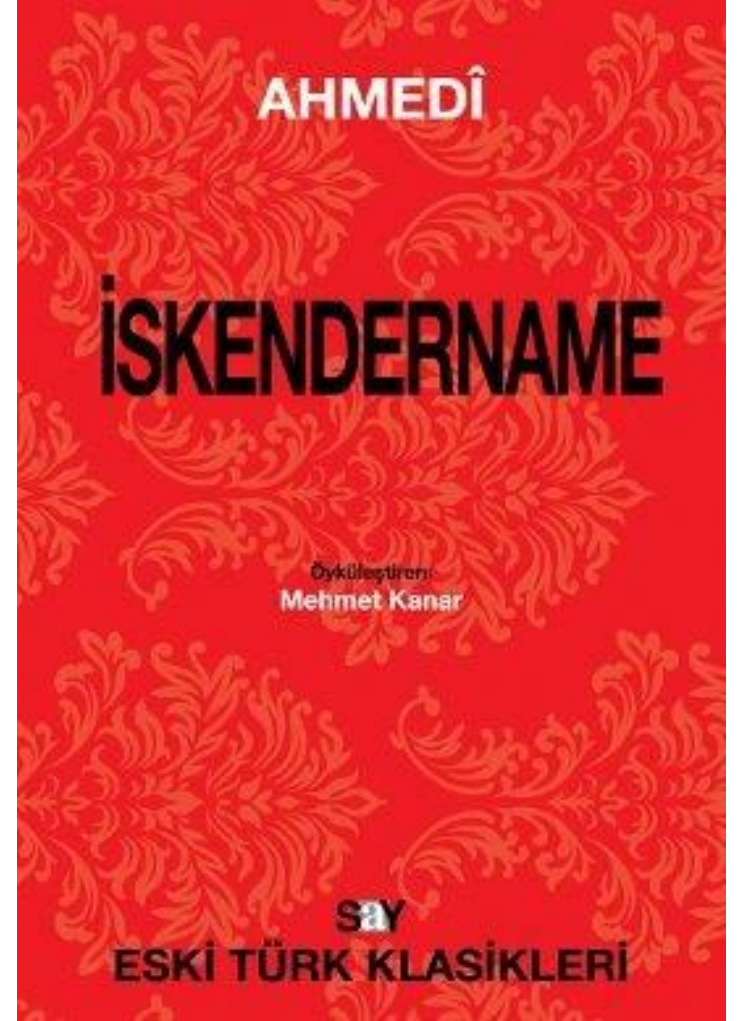
a) Ahmedî'nin "İSKENDERNAME"si

Ahmedî (öl. 1413) bir Osmanlı ansiklopedisti, tarihçisi, tabibi ve şâiridir.

İskendemame ihtiva ettiği bilgilerin çeşitliliği sebebiyle yaşadığı devrin bilgilerini toplayan bir ansiklopedi gibidir.

Yalnız Ahmedî, eserinde çeşitli bilgileri toplamakla kalmamış, o, daha çok ahlâkî, felsefî, siyasî ve eğitime yönelik bir terkip (sentez) meydana getirmiştir.

Ahmedî, eserinde diğer Osmanlı eserleri gibi akla ve ilme büyük bir yer ve önem verir.

Ona göre Aristo Akıl- İskender ise ruhtur.

Ruh ancak ihtirasa galip geldiği;

Nefsi terbiye ettiği zaman dünyaya hakim olur

Bu eserinde ahmedi

•Evrenin ana maddesi nedir

•sebeb nedir

•sonuç nedir

—————→ Konularına yer vermiştir.

•Cevher araz nedir.

•Tanrı iki olur mu

•Gezegenler

•Ruh hakkında

•Hafıza zihin düşünme hakkında

•Zorunlu – mümkün ilişkisi

B-Muhammediye

Bu eser yazıcıoğlu muhammedin (öl.1451)
Hz. Muhammedi sevdirmeye yönelik
kaleme aldığı bir eserdir.

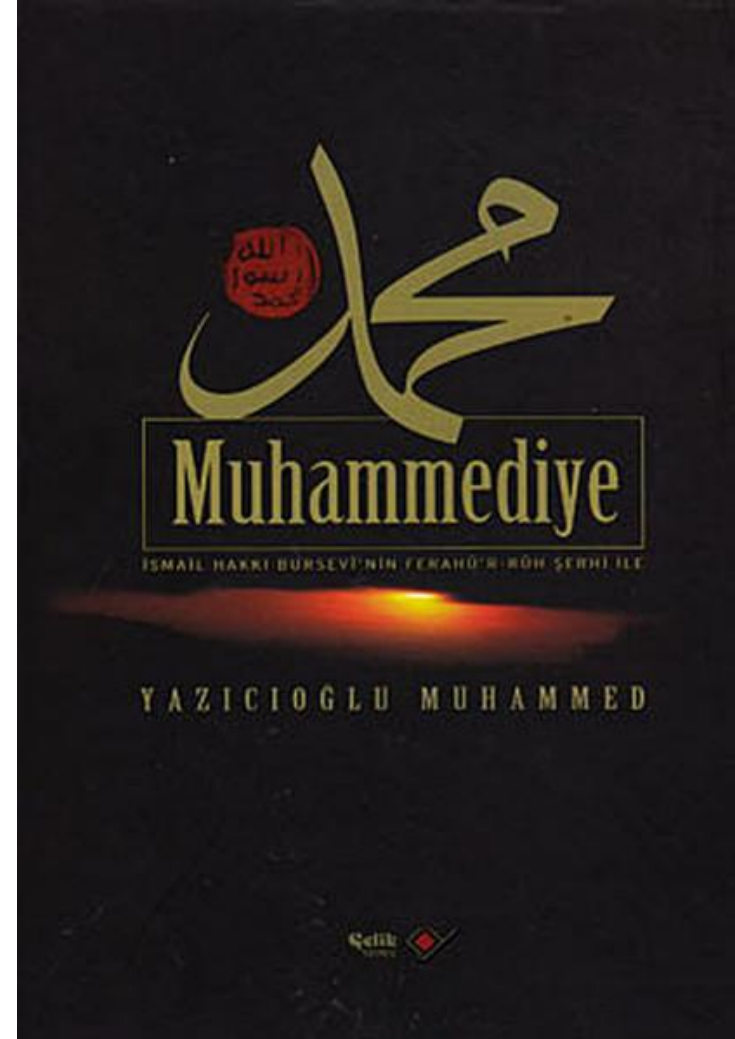
Sade Türkçe ile yazılmıştır.

9008 beyitten oluşur

İbn arabinin vahdet anlayışını ortaya
koyulduğu bir eserdir.

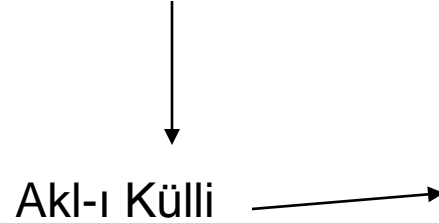
Hz. Muhammed merkezdedir.

Allah'ın ilk yarattığı varlık Hz. Muhammet'tir.

Allah önce onun ruhunu yaratmıştır.

O ruhu bakımından evrensel ruhtur.

Mevlan'a da da aynı durum söz konusu

Peygamberlere o Akı külli der.

Bu "Külli Akıl", Hegel'de ve benzerlerinde olduğu gibi, âlemi yaratan ve idare eden bir akıl değildir. Bu, yaratılmıştır, Allah, birtakım bilgileri ona öğretir, o da diğerlerine öğretir. Demek ki bilgi de bu yoldan gelişmektedir.

Yaklaşık 1500 beyitlik bir giriş kısmı, varlığın aslı (arkh, arche), varlıkların yaratılışı, yani başlangıç meselesine ayrılmış;

İskendemame'de olduğu gibi nereden geldik, nereye gidiyoruz, ezellilik ve ebedililik meseleleri o merkez etrafında izaha çalışılmıştır.

Yazıcıoğlu, ilk yaratılan varlığın "Küllî Akıl" olduğunu ifade eder

cüzî aklın (ferdî akim) sonra kalemin (ilmin) ve Levh'in (ideler âleminin) yaratıldığını ve her şeyin o Levha'ya kaydedildiğini söyler:

"Yarattı evvelâ aklı işit takrir edem nakli
Kalem geldi düzüldü Arş içi Levh ahsen-i hey'at"

akıl, kalem, levh (Levh-i mahfuz) hepsi, bilginin, ilmin, öğrenmenin, düşünmenin, bilgiyi yaymanın araçlarıdır.

Demek ki evrende Tanrı, insan ile ilk iletişimi bu vasıtalarla kurmuştur.

İnsan da bu bilgileri geliştirip kültürü ve medeniyeti meydana getirmiştir

Yazıcıoğlu'na gre Allah kendi izzeti ve celali için sevdiklerinin arasında akıldan daha sevimli, daha Őerefli bir varlık yaratmamıŐtır.

Allah, bu akıl ile kendisinin insanlar tarafından bilineceğini, akıl ile vleceğini, akıllı kimselerin ma'bud kabul ederek kendisine ibadet edeceklerini haber veriyor.

Akıl da Allah'ın kendisini byle vmesinden memnun oluyor ve kendi kemalinden dolayı gurur duyuyor

Yazıcıoğlu, Muhammediye'sinde varlıkların varlığa geliği, onların eşitleri hakkında o kadar ayrıntıya giriyor

- Yedi kat göğün her katında ne çeşit varlık var, Őekilleri nedir, isimleri nedir,
- Hareketleri nedir,
- Yedi kat yerin her katında kimler var.
- Bunların her birisinin huyu-suyu, davranığtan, Őekilleri, renkleri nasıldır?
Hepsi hakkında pek çok bilgi veriyor.

Bütün bunların amacı, on sekiz bin âlemi kaplayan varlıkların bütününü Osmanlı insanına kavratmak,

bu uçsuz-bucaksız kâinatın ortasında insana bir yer açmak,

belirlenen bu makamda insanın sorumluluklarını ve vazifelerini öğretmektir.

Her zaman merkezde yaratıcının "insan-ı kâmil"i (üstün insanı) örnek ve model insanı Hz. Muhammed oturmaktadır.

O,

- "Nûr'ı Kâinattır",
- "Ferd ü câmidir" (fert ve toplayıcıdır),
- "Mazhar-ı zat ü sıfat" (Allah'ın zat ve sıfatlarının tecelli yeridir),
- "Aynıdır' aynü'l-hayat" (Kendisi hayat kaynağıdır),
- "imam'ül-müttekîn" (Allah'tan korkanların önderi),
- "Nizâmü'l-âlemîn" (Alemlerin düzenidir),
- "Feyz-ı hikmet" (hikmetin taşıdığı kaynak,
- "Mahz-ı rahmet" (Sırf rahmet)'tir.

c) MEVLİD:

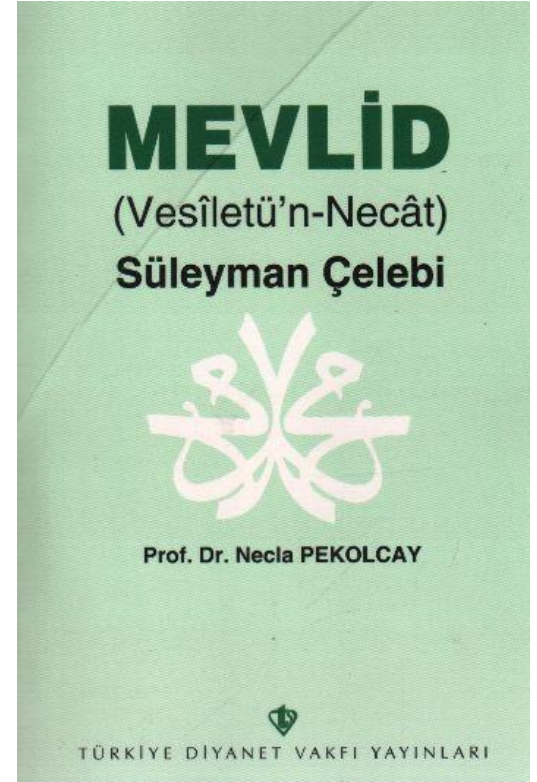
Felsefe problemlerinin, insanın kafasını yoran problemler olarak basitleştirilerek en geniş halk tabakalarına kadar ulaştırılmasında katkı sağlayan eserlerden birisi de:

**Süleyman Çelebi'(öl1422)nin Mevlid"i yahut "Vesiletü'n-Necat"
(Kurtuluş vesîesi)'tir**

Allah'ın varlığının yaratılmamış olması,
yaratılmış olursa, Allah olamayacağı,
bundan dolayı Onun sebebinin kendisinde
olduğu gibi fikirler, bir beyitte şöyle ifade
edilmiş:

Cümle âlem yok iken ol (o) var idi,
Yaradılmışdan ganî cebbar idi

Descartes ve Spinoza'da da bu fikirleri
görmek mümkün

"Ol dedi, bir kerre, var oldu cihan,
Olma derse, mahvolur ol dem heman"

Süleyman Çelebi'de de Hz. Muhammed (Küllî Ruh)
merkezdedir.